

راهکارها و راهبردهای تحقق مرجعیت علمی قرآن

مرضیه رحمانی کفشگری^۱

چکیده

مرجعیت علمی قرآن از مفاهیم و متونی است که به تازگی مورد بحث و توجه قرار گرفته است. مسأله ای که لازمه پذیرفتن آن اثبات اصل جامعیت این کتاب الهی است. گستره مرجعیت علمی قرآن و تعیین مرزهای آن از مهم‌ترین مبانی قرآن‌شناختی تفسیر است و کسی از مفسران سترگ از این مبنا غفلت نکرده است. اثبات مرجعیت علمی قرآن کریم مستلزم پژوهش‌هایی در حیطه‌های مختلفی چون مفهوم‌شناسی، عرصه‌ها، قلمرو و گونه‌های مرجعیت است. این مقاله بر آن است تا به روش اسنادی و به شیوه توصیفی-تحلیلی، علاوه به بررسی اصل جامعیت قرآن و دیدگاه‌های مختلف در این زمینه، به بیان قلمرو مرجعیت علمی قرآن و اثبات پذیر بودن بپردازد. همچنین راهکارها و راهبردهایی در جهت تحقق مرجعیت علمی قرآن ارائه دهد. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که: مرجعیت علمی قرآن زمانی محقق می‌شود که تمامی معارف قرآن از دستبرد افکار و اندیشه‌های بشری مصون بماند و قرآن از قطعیت در صدور و حجیت و اعتبار لازم برخوردار باشد. در بحث جامعیت علمی قرآن نظرات مختلفی چون جامعیت مطلق قرآن، عدم جامعیت و جامعیت نسبی و اعتدالی مطرح شده است. عرصه‌های مختلف علوم انسانی، اسلامی و طبیعی را از عرصه‌ها و راهبردهای

^۱. طلبه سطح ۲ مدرسه علمیه حضرت نرجس (س) ساری

مرجعیت علمی قرآن دانسته اند. در این زمینه راهکارهایی چون استنباطی، استکمالی، حکمیتی، بینشی و استلهامی و ... در زمینه اثبات مرجعیت علمی قرآن بنیان گردیده است.

کلید واژه : جامعیت قرآن ، مرجعیت قرآن ، راهبردهای مرجعیت

مقدمه:

مرجعیت علمی قرآن برای دانشمندان اسلامی چنان مهم است که بسیاری از متخصصان علوم قرآنی را در سطوح مختلف به واکاوی راهبردهای موثر و تدوین راهکارهای تخصصی برای دانش پژوهان علوم قرآنی واداشته است. برای این منظور مهم ترین کار، ریشه یابی نظرات کارشناسان این علم است. از دل این ریشه یابی و نظرات است که می توان راهبردها و راهکارهای لازم در این زمینه ارائه نمود. عنوان مرجعیت علمی قرآن سابقه دیرینه ای ندارد . جلب توجه مسلمانان به قرآن و دریافت آموزش هایی از آن در جهت شکل گیری تمدن بزرگ اسلامی از زمان رحلت پیامبر اکرم(ص) آغاز می شود. قرآن علی رغم اینکه خود به عنوان یک مرجع و منبع علمی در علوم انسانی ، پیشینه طولانی دارد، در هر زمان و برای هر مخاطبی ، تا قیامت تازه و نو است.

علم فقه بارزترین علمی است که قرآن منبع آن است. همچنین بسیاری از مطالب اجتماعی ، تاریخی ، فلسفی و ... در قرآن بیان شده است. اما در قالب زبان های معمول و تقسیم بندی های مرسوم. از این رو می توان مرجع بودن قرآن را به معنای منبعیت آن برای برخی علوم در نظر گرفت. ولی بسیاری از مسائل در این زمینه ها کاملاً قابل استنباط است .

در زمینه اثبات مرجعیت علمی قرآن ، مقالات متعددی نوشته شده است که به اثبات این مهم از نگاه مفسران یا یزرگان دینی و علمی پرداخته اند . گروهی اعتقاد بر این دارند که قرآن جامع تمام علوم و فنون و مطالب است و گروهی قرآن را فقط کتاب آخرت می دانند.

در این زمینه می توان به مقاله " مرجعیت علمی قرآن از نگاه استاد مطهری " نوشته شده توسط محمدمهدی فیروزمهر اشاره کرد که به تنقیح مرجعیت علمی قرآن و گستره آن با روش اسنادی با تحلیل دیدگاه استاد مطهری پرداخته است . همچنین مقاله " مرجعیت علمی قرآن از دیدگاه دکتر گلشنی " از دیگر موارد کار شده در این زمینه می باشد که به قلم مرتضی غرسبان نوشته شده است و به بیان دیدگاه دکتر گلشنی در خصوص مرجعیت علمی قرآن پرداخته است . نقطه مشترک مقالات کار شده در این زمینه معطوف به اثبات مرجعیت قرآن است . اما این مقاله بر آن است تا به روش اسنادی و به شیوه توصیفی- تحلیلی، علاوه به بررسی اصل جامعیت قرآن، در صدد بیان راهکارها و راهبردهایی در جهت تحقق مرجعیت علمی قرآن است که مطلب نو و تازه ای می باشد .

1 . مفهوم شناسی

1-1 . مرجعیت علمی قرآن:

واژه مرجعیت در لغت به معنای مرجع بودن، محل مراجعه دیگران بودن می باشد¹. اما در اصطلاح برای مرجعیت علمی قرآن، تعاریف و قلمرو متعددی ذکر کرده اند که در این قلمرو باید چند اصطلاح مورد توجه قرار بگیرد:

1-1-1 : مرجعیت علمی قرآن که به معنای حاکمیت قرآن بر همه چیز است. چراکه در باور مسلمانان

قرآن حق محض است و هرچه که مباین آن باشد باطل است.

1-1-2 : جامعیت علمی قرآن به این معنا که قرآن جامع تمام علوم است که البته در این زمینه بین

دانشمندان اسلامی اختلاف است که در جای خود مورد بررسی قرار می گیرد.

¹ . معین ، محمد . فرهنگ لغت

3-1-1 : منبعیت قرآن به این معنا که قرآن سرچشمه و معدن علوم است که بهره مندی از آنها نیاز به استخراج و استنباط دارد.

در نهایت مرجعیت علمی قرآن یعنی اینکه قرآن این ظرفیت را دارد که مرجع و منبع علمی قرار گیرد که صورت علمی آنها در آن نیامده اما با استنباط آیات آن، می توان آن معارف بلند را از قرآن استخراج و زیرساخت سایر علوم قرار داد.

دربیان اثبات مرجعیت علمی قرآن دلایلی قابل ذکر است که به دو دسته : الف) نقلی ب) روایی - عقلی تقسیم می شوند. در دسته اول می توان به روایات فراوان که از ائمه معصومین(ع) وارد شده است تمسک جست که هرکدام به تنهایی مؤید مرجع بودن این کتاب الهی است. به عنوان مثال می توان به قول امیرالمؤمنین(ع) در نهج البلاغه اشاره کرد که قرآن را حجت بر مردم دانسته اند «القرآن ... حجه الله علی خلقه»¹ این مورد و روایات دیگر بیان می کنند که قرآن می تواند در اختلافات به عنوان یک مرجع علمی ، سبب تحکیم بین مردم باشد.² و یا معیاری جهت جدا نمودن حق از باطل چراکه آیات آن مطابق با واقع و موافق عقل هستند.³ باید در نظر گرفته شود که قرآن بیان کننده امور به صورت کلی است به منظور جهت دادن امورات خلق.⁴

این جهت دهی و هدایت می تواند در امور اعتقادی، اخلاقی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و همچنین جهت دهی در علم حقوق و فقه، علم مدیریت، علم تاریخ، علم روانشناسی و ... باشد.

از نظر علمی نیز باید گفت با توجه به مسیری که بشر و علوم بشری تا به امروز پیموده است، علوم انسانی دست یافته بشری، بر اساس تجربه، خطاپذیر می باشد. همچنین علوم تجربی نیز قادر به

1. امیرالمؤمنین علی (ع) ، نهج البلاغه ، خطبه 83

2. سوره نساء، آیه 105

3. فرقان، آیه 1

4. یوسف، آیه 111

پاسخگویی به تمام نیازهای بشر و سؤالات او نیست اما قرآن تنها منبعی است که به صورت خطا ناپذیر می تواند به سؤالات پاسخ و تجربه موفقی از تمدن سازی را ارائه دهد.

2-1. جامعیت علمی قرآن

جامع در لغت به معنای جمع کننده، گردآورنده و هرچیز تمام و کامل است^۱

اما در اصطلاح تعاریف متعددی از جامعیت قرآن کریم آمده و مبنای کار قرار گرفته که در ادامه بیان می شود.

1-2-1. جامعیت مطلق قرآن کریم:

طرفداران این نظریه معتقدند که قرآن جامع همه چیز است و به اصول اساسی علوم و فنون مختلف پرداخته است^۲ همچنین معتقدند که قرآن علوم اولین و آخرین را جمع کرده است^۳ قائلین به این نظریه برای اثبات و دفاع از عقیده خود به تعدادی از آیات و روایات و بیان تطبیقی برخی از آیات بر حِرَف و متون مختلف تمسک کرده اند. آیاتی همچون «ما فرطنا فی الكتاب من شیء»^۴ و «نزلنا علیک الكتاب ... لکل شیء»^۵ وجود دارند که طرفداران این نظریه به آن استناد کرده اند. بعضی معتقدین به جامعیت مطلق قرآن با بیان تطبیقی بعضی از آیات برفنون مختلف سعی در دفاع از نظریه خویش دارند. به عنوان نمونه آیات 22 سوره اعراف مصداقی برای خیاطی، آیه 4 سوره علق من باب نویسندگی، آیه 63 سوره واقعه به جهت کشاورزی نمودی از دینی بودن فنون دارد. همچنین تمسک به آیاتی کرده اند که تفسیرشان به علوم جدید مرتبط است مانند آیات 7 و 8 سوره سجده و 67 مؤمنون و 71 سوره صاد که در عرصه انسان شناسی و تایید تک سلولی حیوان تفسیر می شوند.

1. عمید، حسن. فرهنگ لغت

2. سیوطی، الاتقان فی علوم القرآن، ج 4، ص 38

3. همان، ج 2، ص 396

4. انعام، آیه 38: مادر کتاب هیچ چیز را فروگذار نکردیم

5. نحل، آیه 89، ما بر تو این کتاب را فرستادیم تا حقیقت هرچیز روشن کند

قرآن کریم در معانی باطنی و تأویلات به معنای کشف مصادیق به روایات نیازمند است. اما آیا وجود روایات کنار قرآن سبب استخراج علوم مختلف از قرآن می باشد یا اینکه قرآن را معیاری برای سنجش آنها قرار می دهد؟

قرآن معدن علوم است نه خود علم، همانگونه که در معدن طلا، طلا همه اجزایش هست اما استخراج نشده و با طی فرایندی به طلا تبدیل می شود. در قرآن نیز هیچ دانشی به معنای مصطلح وجود ندارد. بلکه باید با ابزار و روش هایی خارج نمود. برای مثال دانش و علم کلام در قرآن نداریم اما مبانی، گزاره ها و مسائل و استدلال های کلامی در قرآن آمده است. در مورد سایر علوم نیز اینگونه است. همانگونه که فرآیند تولید علم مراحل دارد و راهکارهای تولید هر مرحله به عهده گروههای علمی مربوط به آن شاخه می باشد.

به اینجا می رسیم که هیچ علمی به صورت مصطلح آن در قرآن نیست بلکه با تفقه، تدبر و اجتهاد، گزاره ها خارج و به دانش تبدیل می شوند و واضح است که قرآن بدون سنت برای مرجعیت علمی کافی نیست.

نتیجه:

آنچه مسلم است قرآن به تمام ابعاد مادی و معنوی انسان توجه کرده است و جامع تمام مسایلی است که انسان را به سوی خدا هدایت می کند. همانگونه که گذشت، جامعیت قرآن مورد نظر و اتفاق است. اما آنچه زمینه افتراق و اختلاف را فراهم کرده، محدوده و قلمرو این جامعیت است. اعتقاد به وجود تمام علوم در قرآن راه افراطی و محدود کردن این کتاب آسمانی فقط برای آخرت نیز راهی تفریطی

است. قرآن همانگونه که به معنویت و آخرت می نگرد به دنیا و مسایل آن که مقدمه آخرت می باشد نیز توجه دارد.

توجه قرآن به موضوعات علمی و ترغیب به کشف واقعیات و اندیشیدن در پدیده های جهان و دعوت به استفاده از قوه عاقله به جای تعصب و احساس نشان از جایگاه رفیع تولید علم و توجه به علم در قرآن دارد. چراکه اینگونه جامعه به تکاپوی تولید علم افتاده و زمینه تحقق آن را فراهم می کند.

در دنیای معاصر، متقن ترین مرجع علمی در زمینه های مختلف انسانی و دینی قرآن کریم است. با مرجعیت قرآن می توان در دانش، روش و ارزش دهی به تولید علم خصوصاً علوم انسانی و طبیعی کارآمد ظاهر شد. قرآن کریم انسان را از زوایای مختلف مورد بحث قرار داده و در هرکدام از ابعاد، معلومات یقین آور و مطمئنی را ارائه داده است، تا برای هرکس و هر زمان و هر مسئله ای اعم از اقتصاد و ازدواج، دفاع، سیاست و ... پاسخگو بوده و بتواند برنامه ای ارائه دهد. قرآن در علوم انسانی با ایجاد، گسترش، جهت دهی و در جایی با نظریه پردازی توانسته است راهبری کند. همچنین می توانیم راهبری قرآن را در علوم اسلامی با نقش آفرینی در شکل گیری تفکر عقلانی و فلسفی مسلمانان و برانگیختن اندیشه ها به سمت تولید علم و دانش، چه علوم قرآنی اصیل و چه علومی که خاستگاه قرآنی ندارند لیکن ظهور اسلام سبب رواج آنها شدو همینطور در علوم طبیعی که گاهی با اشارات مستقیم و گاهی با تأثیر غیر مستقیم مشاهده کنیم.

باید بدانیم قرآن به عنوان متن دینی می تواند به عنوان معیار و منبعی برای استنباط در علوم مختلف مورد استفاده قرار بگیرد. همچنین تسریع در روند تکمیل علوم روز با اضافه کردن دو عامل الهام و وحی با تایید یا رد بعضی نظریه های علمی و در جایی با تغییر نگرش انسان نسبت به انسان و جهان که منجر به تولید علم می شود از راهکارهای تحقق مرجعیت علمی قرآن است. لازم به ذکر است

تمام راهکارهای ارائه شده در سایه قانونگذاری توسط قرآن و به وسیله تفقه و رجوع به آن در جهت استخراج علوم محقق می شود .

منابع و مأخذ

کتاب:

- قرآن ، الهی قمشه ای، مهدی
- نهج البلاغه ، شهیدی ، سید جعفر
- فرهنگ لغت معین، حمید معین
- فرهنگ لغت عمید، حسن عمید
- فرهنگ لغت دهخدا، علی اکبر دهخدا
- المیزان فی التفسیر القرآن ، طباطبائی ، سید محمدحسین ، جلد 13
- قرآن در اسلام، طباطبائی ، سید محمدحسین ، تهران : دارالکتب الاسلامیه
- الاتقان فی علوم القرآن، سیوطی ، عبدالرحمن بن ابی بکر ، جلد 4، دار الکتاب العربی ، بیروت ، لبنان
- آداب الصلوئه، روح الله خمینی ، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س) ، تهران
- التفسیر، عیاشی ، محمد بن مسعود ، جلد 1 ، مکتبه العلمیه الاسلامیه

مقالات:

- نقش قرآن در شکوفایی تمدن اسلامی، ساجده العبدالخانی

- قرآن زیرساخت تمدن اسلامی، اندیشه تمدنی اسلام ، سیدعلی اکبر فامیل روحانی ، سال اول،

شماره 1 ، پاییز و زمستان 1394

- الهی خراسانی، خبر 4536862

- نقش قرآن در شکوفایی حیات عقلانی تمدن اسلامی ، قدرت الله قربانی ، پژوهشنامه معارف قرانی

(آفاق دین) ف شماره 18 ، سال 1393

نشریات:

- فصل نامه علمی_تحقیقی، سید معصوم حسینی ، شماره 14 ، پاییز 1392

- ماهنامه فروغ اندیشه، محمد کاظم شاکر، شماره 2، خبرگزاری فارس

- فصل نامه معرفت، علی فتحی ، شماره 122 ، سال 1386

- نشریه پژوهش نامه اخلاق، فرشته ابوالحسن نیارکی، 1392

- فصلنامه علمی_تخصصی مطالعات علوم قرآن ، مرجعیت علمی قرآن از دیدگاه دکتر گلشنی، مرتضی

غرسبان

سایت:

- سایت mehrnews.com ، الهی خراسانی، خبر 4536862

-سایت maarefquran.com